

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2.81'373.47

DOI: 10.31651/2226-4388-2023-35-6-17

ВІЙНА В МОВІ ТА МОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ

*Л. П. Кислюк, доктор філологічних наук,
старший дослідник відділу лексикології, лексикографії
та структурно-математичної лінгвістики,
Інститут української мови Національної академії наук України
(Київ, Україна)*

e-mail: larysa.kysliuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3766-3305>

*С. Є. Мельник, кандидат філологічних наук,
старший лектор кафедри слов'янських та східноєвропейських мов і культур,
Університет Індіани (Блумінгтон, США)*

e-mail: smelnyk@indiana.edu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8375-1720>

У статті проаналізовано вплив російсько-української війни на мовну діяльність української спільноти й на систему української мови.

Дослідження мовної діяльності українців показало активне проживання спільнотою травми війни та засвідчило, що одним із дієвих засобів подолання травм війни і потужною зброєю українців в інформаційній війні є глибинні національні символи й архетипи, колективна мовотворчість і гумор.

Виявлено, що вплив війни на українську мову відбувається через активні процеси переорганізації лексики й активізацію загальних тенденцій розвитку лінгвістичної системи, передусім тенденцій націоналізації та інтернаціоналізації.

Підсумовано, що нові явища в лексиці й фразеології, зміни семантики та функціонування лексичних одиниць потребують лексикографування їх для засвідчення синхронного зрізу сучасної української мови.

***Ключові слова:** російсько-українська війна, мовна діяльність, система мови, тенденція націоналізації, тенденція інтернаціоналізації.*

Актуальність дослідження. Виклики й події, значущі для суспільства, для певної лінгвістичної спільноти, залишають свій слід у мові. Що вирішальніші події для суспільства, то глибшим і вагомішим буде їхній вплив і на мовну діяльність спільноти, і на систему мови. Таким був вплив Помаранчевої революції та Революції гідності, що «розбудили» народну мовотворчість і залишили по собі хвилю неологізмів (зокрема неосемантизмів) та оказіоналізмів у лексиці.

Глибинний вплив війни, яка триває з 2014 року, і її повномасштабної фази з 2022 року на мовну діяльність українців і на систему української мови лінгвісти вже осмислюють, фіксуючи й аналізуючи різноманітний усний і письмовий матеріал практично в реальному часі появи нових лексичних одиниць. Багато дослідників в усних виступах підкреслюють відчуття відповідальності засвідчити, зберегти вияви мовотворчості під час війни, щоб не втратити їх як зріз сьогодення, як історичне свідчення колективної солідарності в часи великих випробувань українського народу. Важливими є спроби осмислення, аналізу зібраного матеріалу, які можливі завдяки використанню попереднього досвіду опису змін у лексиці й словотворенні сучасної української мови, аналізу тенденцій розвитку лексикону, способів і засобів його оновлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вплив війни на мову та соціолінгвістичні процеси знайшов вияв у багатьох публікаціях, журналістських репортажах, академічних статтях, а також у виступах на наукових конференціях. Актуальність цих досліджень зумовлена насамперед необхідністю зібрати, описати й проаналізувати новотвори, неосемантизми та фразеологічні неологізми, що виникли як наслідок збройної агресії, зокрема у 2022–2023 роках. Новизна цієї теми спонукає дослідників до копіткої текстуальної роботи, аналізу дискурсивних практик та осмислення новітніх соціолінгвістичних процесів, а отже, ще не знайшла широкого всеохопного висвітлення в академічному доробку. Напрацювання мовознавців у цьому напрямку знайшли свій вияв у виступах на численних академічних форумах, зокрема на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Мова і війна» 17–18 травня 2023 р. в Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького, на Міжнародній конференції «Український етномовний континуум в умовах війни Росії проти України» Інституту української мови НАН України 10–11 жовтня 2023 р., на науково-практичній конференції «Мова – кордон. Мова – зброя» 8 листопада 2023 р. в Національному музеї літератури України тощо. Ця тема приваблює й іноземних науковців, зокрема на конференції «Мова, культура та армія» 29 вересня – 1 жовтня 2023 р. у Військовій академії у Вест-Пойнті окрема секція була присвячена впливу війни на мовну діяльність. Важливими залишаються науково-публіцистичні тексти, наприклад, серія публікацій Л. Т. Масенко про збройну агресію Росії проти України в рубриці «Точка зору» на «Радіо Свобода». Мовні інновації російсько-української війни досліджували С. П. Гриценко (1), Г. М. Сюта (6), К. Д. Глуховцева, Т. А. Космеда, Т. А. Коць та інші.

Матеріали й методи дослідження. Це дослідження ґрунтується на концепції опису інноваційних процесів, яка охоплює загальні тенденції розвитку мов, що є синонімом до поняття синхронної динаміки, запропонованої німецьким лінгвістом Карлом Гутшмідтом (2). Окрім того, тенденції розвитку сучасних слов'янських мов у порівняльному аспекті в славистиці описано в колективній монографії членів Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славистів «Номінація / Словотворення» за редакцією Інгеборг Онхайзер, де з'ясовано спільні напрями розвитку для всіх слов'янських мов (6). Українські мовознавці використали це поняття в межах системи однієї мови й описали різноспрямовані процеси її розвитку в різних функціональних стилях у колективних та індивідуальних монографіях (5; 4; 3). У названих працях застосовано системно-структурний аналіз форми, семантики й функціонування нової лексики, цю методiku дослідження використано й у пропонованій статті.

Джерельною базою дослідження обрано тексти 2022–2023 років публіцистичного, художнього й розмовного стилів. Використано тексти електронних українських медій і новинних телеграм-каналів, художні прозові й поетичні тексти за 2022 рік і початок 2023 року, тексти постів і коментарів соцмережі «Фейсбук» та чатів груп у мережі «Телеграм».

Мета дослідження – відтворення поняттєвого й семантичного простору російсько-української війни (упорядкування нових мовних одиниць, термінів, символів, за допомогою яких ця війна може осмислюватися українським суспільством) та вивчення впливу російсько-української війни на мовну діяльність української спільноти й на систему української мови. Стаття ґрунтується на дослідженні, підтриманому позаштатною стипендіальною програмою для українських учених від Університету Індіани (США), попередні результати якого оприлюднені на віртуальному семінарі учасників Програми Університету Індіани 21 лютого 2023 року та на Українознавчій конференції імені Тараса Шевченка Університету Індіани разом зі Світлою Мельник, партнером проекту від Університету Індіани.

Результати дослідження та їх обговорення.

1. Дослідження мовної діяльності української спільноти, реалізованої в текстах за останні півтора року на матеріалі медій та соцмереж виявило: 1) проблему вербалізації травми українців унаслідок впливу війни; 2) звернення до національної ідентичності крізь

призму культури, історії та архетипних образів як спосіб вербалізації травми та її подолання; 3) активізацію гумору й сміхової культури як зброї та захисту в час загрози життю й існуванню українців. Кожне з цих явищ у мовній діяльності українців під час війни заслуговує на окреме глибоке вивчення як стихійна самоорганізація і життєва стійкість спільноти в часи найтяжчих випробувань. Коротко окреслимо текстову реалізацію названих явищ.

1.1. Вербалізація травм війни українців. Спроби подолання травми війни носіїв мови через осмислення й проговорення або вербалізацію травми виявляються в активізації відповідних дієслів (*вербалізувати, проговорити, описати, вимовити, пояснити*), що з відповідними контекстами дають розуміння важливості ословлення колективного травматичного досвіду, яким є війна. Напр.: *Ми травмовані цією страшною війною. Єдиний спосіб вийти зі стану травми – це зробити з травми досвід. Далі – вербалізувати, проговорити особливості цієї травми і потім випустити її на периферію, тобто подивитися на цю травму з розумінням того, навіщо тобі потрібна історія цієї рани свідомості як досвід* (Ігор Козловський. Травма як досвід. 14.09.2022, 3б); *Ми стаємо занадто гострими, нетерпимими, критичними, агресивними. Це як кожна травмована людина, як і травмоване суспільство – вони не можуть поводитися так, ніби у них немає рани, коли ця рана є. Щоб по-справжньому глибоко описати події аж такого масштабу, ми мусимо віддалитися від них. А ніхто з нас ще не віддалився... Ми зараз в самому епіцентрі подій...* (Інтерв'ю з Софією Андрухович, 24.01.2023, V).

Окремі цитати з есею Сергія Жадана «Хай це буде текст не про війну» містять слова й словосполучення *говорити, проговорення, вголос вимовляти, пояснити себе, проговорити свою правду*, що також подають осмислення травми війни. Водночас у тексті викладено мовознавчі проблеми: як змінюється мова під час війни і якою вона буде по війні; які сенси потрібно буде нею ословлювати по війні: *вголос вимовляти імена загиблих, пояснити себе, проговорити свою правду, навести лад у своїй пам'яті*, напр.:

Війна, безперечно, змінює мову...

Як говорити про війну?

Багато речей, явищ та понять потребують сьогодні якщо не пояснення, то щонайменше нагадування, нового проговорення, нового прийняття.

Якою буде наша мова по війні? Що нам потрібно буде одне одному пояснити? Передусім нам потрібно буде вголос вимовляти імена загиблих. Вони мають бути названі.

Доки у нас є наша мова, доти у нас є бодай примарні шанси пояснити себе, проговорити свою правду, навести лад у своїй пам'яті (ЖС, с. 105–114).

Дієвим способом вербалізації колективної травми та спробою її подолання стало звернення до національної ідентичності крізь призму культури, історії та архетипних образів під час повномасштабної війни.

1.2. Символіка сучасної війни як одного з найважчих періодів в історії України багата й різноманітна. Українці створюють символи боротьби від фігурки керамічного півника, яка дивом уціліла в зруйнованому будинку в Бородянці, до банки помідорів, якою намагалися збити іранський дрон у Києві. Символ завжди викликає певні емоційно-ціннісні асоціації. Таким постійним ціннісним символом для людей у різних країнах світу є дім. Фотографії зруйнованих домівок у Бородянці та в Дніпрі вражають своєю крихкістю, яку так зворушливо передала поетка Катерина Калитко: *Схоже на ляльковий будиночок,/ ми такими бавились. Крихітні меблички і сервізи,/ фіранки з клаптика сукні,/ плитка з цукеркової фольги,/ пластилінові кульки яблук...* (ФБ). Відчуття українських біженців, які втратили домівки і які не почувуються захищеними у своїх віцілених оселях, передав письменник Остап Сливинський: *Дім – те, що має нас охороняти, – виявляється таким незахищеним у часи війни. Дім – це місце, де ми маємо почуватися в безпеці, і в цьому сенсі війна всіх нас робить бездомними* (СО, 15.01.2023). Поняття ДОМУ і його лексичне наповнення в контексті війни

потребує окремого вивчення й осмислення з урахуванням напрацювань учених-славистів, таких як Є. Бартмінський, С. Бартмінська-Небжеговська, Т. Цив'ян та ін.

Символом, який перетворився у мем, стала гора Щекавиця в Києві над Подолом. Вона має історичне значення, адже відома з часів заснування Києва й названа на честь Щека, одного з братів-засновників Києва. У «Повісті минулих літ» згадано, що тут похований князь Олег: *І понесли його, і поховали в Києві на горі, яка називається Щекавиця. Є могила його там і до сьогодні, відома вона як могила Олегова* (П, с. 29). Щекавицею гору називають від часу заснування Києва й дотепер. У вересні 2022 року, після погроз Путіна завдати ядерного удару по Києву, серед користувачів соцмереж столиці з'явилася хвиля мемів «оргія на Щекавиці в момент ядерного удару» як вияв чорного гумору, сарказму. Такі жарти й дотепи об'єднали киян у групу в мережі «Телеграм», потім поширилися в інших мережах і вийшли на загальнонаціональний рівень. Навіть слово «оргія» почали тлумачити як «організовану подію» з кулінарними майстер-класами від Євгена Клопотенка, лекціями тощо. Слово Щекавиця опинилося в гуглотрендах. Наприклад, одним із популярних куплетів у чатах став переспів відомої пісні, яку приписують Марусі Чурай:

*Ой не ходи, Грицю, та й на Щекавицю,
Там на Щекавиці нема на що дивиться.
На оргію не прийдуть дівки-чарівниці.
А прийде три ботани, і то аби напиться.*

Українці з інших міст і містечок підхопили естафету й також почали об'єднуватися навколо своїх визначних місць, наприклад, в Івано-Франківську пропонували збиратися на Вовчинецьких горах, у Мукачеві – на Ловачці, у Рівному – на пагорбі Слави тощо (ВВС, 29.09.2022). Суть таких жартів висловили журналісти: *«Ми – консолідовані, як ніколи. Путін думав, що, залякавши нас, він посіє хаос серед українців. Ні! Й ця історія зі Щекавицею – один нехай з примітивних, але яскравих прикладів. Ми вміть об'єдналися, сміючись з погроз агресора»,* підсумувавши: *«Ми не припинимо жартувати, доки існуватимемо. Наш гумор – наша зброя!»* (УНІАН, 28.09.2022). Насправді гумор як зброя проти ракет – це захисний механізм у ситуації, коли нічого не можна вдіяти, вважають психологи. Це підтверджує цитата з «Contra spem spero» Лесі Українки – класика української літератури: *«Я буду крізь сльози сміятись, / Серед лиха співати пісні, / Без надії таки сподіватись, / Буду жити! Геть, думи сумні!»* (ЛУ, I, с. 56). Можна стверджувати, що це така риса національного характеру, психічний і мовний складник української ідентичності. Журналісти «Української правди» вважали, що *«ідея киян влаштувати оргію на Щекавиці похитнула віру окупантів у силу їхньої зброї та ефективність їхнього шантажу»*, цитуючи одного з російських пропагандистів: *«На жаль, вони (українці – Л. К.) перестають боятися. Дивні люди»* (УП, 16.10.2022).

1.3. Гумор стає зброєю і захистом українців у час загрози життю й існуванню нації та держави. Сміхова культура українців має давні традиції, з часів Київської Русі; згадаймо скоморохів, зображених на фресках Софії Київської, вертеп, бурлескную літературу, культуру мандрівних дяків, інтерлюдії на зразок «Пиворізи», «Енеїду» І. Котляревського, яка теж живилася народним гумором, чи, скажімо, картину Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану», яку під час війни військовослужбовці ЗСУ відтворили на новий лад, використавши як тролінг і додавши сучасних персонажів. Восени 2022 року, попри загрозу можливого холодомору, у чатах соцмереж додалося гумору; українці жартували з пошукових запитів у гуглі «як збити»: *«як збити дрон у домашніх умовах», «як збити ракету в домашніх умовах», «як збити шахеда в домашніх умовах»* – і порівнювали це зі станом наприкінці лютого: *«Звернення до українців 24 лютого: не панікуйте, не поширюйте фейки, не створюйте затори на дорогах, не заважайте військовим! Звернення до українців 17 жовтня: не збивайте самостійно іранські дрони!»*

Відімкнення світла стало джерелом жартівливого тлумачення слів, зрозумілого людям, які залишилися у великих містах у висотних будинках на тривалий час без електрики, тобто без усіх благ цивілізації, навіть не в змозі приготувати їжу чи зігріти чаю, напр.: *гнів* – у сусіда є світло вже другий день; *заздрість* – у сусіда теж немає світла, але є генератор; *гординя* – твої батько електрик, і ти єдиний з чату ОСББ (Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку – Л. К.) знаєш, коли ввімкнуть (світло); *ненажерливість* – з'явилося світло, набрав повний чайник на 1,5 літри, щоб залити одну склянку чаю; *жадібність* – чекаєш, поки інші з ОСББ скинуться на генератор; *занепад духу* – чекаєш, коли буде працювати ліфт, щоб не йти на 5-й поверх.

2. Просктування активних процесів у мовній діяльності суспільства на систему мови виявляє в ній певні зміни та тенденції. Це переорганізація лексики внаслідок її доцентрово-відцентрового руху; динамічні процеси в синхронії в межах взаємозалежних, але різноспрямованих тенденцій розвитку мови; спроби лексикографування одиниць, пов'язаних із війною. У центрі уваги українського суспільства вимушено опинилися лексеми, які є ознакою впливу війни на мову сьогодення, зокрема: *блокпост, обстріл, повітряна тривога, крилаті ракети, реактивна артилерія, ракетний удар, окупація, воєнний злочин* – це лише частина найменувань тих реалій, що ввійшли в життя українців. Серед такої активізованої та актуалізованої лексики – назви представників ЗСУ: *герої-захисники України, славні сини і дочки України, наші воїни, Українське військо*. Активна мовотворчість користувачів соцмереж у називанні захисників України виявилася, зокрема, у творенні сучасних козацьких прізвищ за моделями, які збереглися в низці українських прізвищ: «А я оце подумала, як би вони звучали зараз? *Перебийдрон, Варикоктейль, Ловихаймарс, Неїжгуманітарка, Ловибайрактар, Запілітікток*» (ФБ, 18.10.2022). За прізвищем головнокомандувача Залужного військові називають себе *залужнівцями*, а про страх ворога перед залужнівцями складають анекдоти й створюють меми в соцмережах: – *А ві кто, бандеравци? – Ні, м@скалику, ми страшніше. Ми залужнівці* (Гумор.UA, 16.09.2022, ФБ). Такі жарти й меми війни є виявом народного спротиву агресорові.

Серед активної лексики опинилися назви зброї: *міномет, гаубиця, приціл нічного бачення, тепловізор, безпілотник, дрон*, зокрема, розмовні *арта, броник, теплак*, аббревіатури *БМП, БПЛА, ППО*, запозичення *Байрактар, Джавелін, Стінгер, Хаймарс* і похідні від них: *забайрактарити, заджавелініти, застінгерити, відхаймарсити*. Деякі популярні назви закордонних видів озброєння адаптувалися, як, наприклад, американські *HIMARS* стали «*хімерами*», а *Javelin* – *джавелінами*. Утворилися словотвірні ланцюжки та словотвірні гнізда з відіменникових дієслів *хаймарс-ува(ти), джавелін-и(ти)*, які мотивують префіксальні дієслова *від-хаймарсувати, за-джавелініти*, віддієслівний іменник *хаймарсува-нн(я)* (*хаймарсування мостів* – «влучання ракетами HIMARS по мосту»), демінутив *хаймарсенятко* (*Прилітає хаймарсенятко і все палає*), композит *Ловихаймарс*, де дієслово *ловити* подано в імперативній формі на першому місці в складному слові, а іменна основа заповнює другу позицію за аналогією до продуктивної моделі творення складних прізвищевих назв українців на зразок *Нагнибіда* або *Затулівітер*. Назви зброї проникли в побут як клички тварин та імена новонароджених: *бичок Байрактар, дівчинка Джавеліна*. Деривати, утворені усіченням основи *артилерія* → *арт(а)*, універби *броньований жилет* → *бронежилет* → *брон+ік, тепловізор* → *тепл+ак*, функціонують передусім у мові військових, волонтерів, поширені в чатах соцмереж.

Неосемантизм *бавовна* – у значенні «вибух на окупованій росією або російській території» виник унаслідок недосконалого автоматичного перекладу з російської мови на українську, оскільки роспропаганда називала такі вибухи «*хлопками*». Автоперекладач переклав «*хлопок*» як «*бавовна*» без урахування місця наголосу. В українській інтернет-комунікації та в ЗМІ це викликало безліч мемів і словосполук на зразок «*лунає бавовна*», «*потужна високоточна бавовна*». Співак Михайло Медведєв (JALSOMINO) написав пісню-тролінг росіян «Бавовна»: *Я перевірів термін «бавовна» на росіянах – вони справді не розуміють про що йдеться. Навіть, якщо вони перекладуть через перекладач*

«бавовна» і отримують «хлопок», вони ж не співставляють з вибухами (ДІМ, 6.11.2022). Від неосемантизму бавовна утворено okazіоналізми бавовнити, забавовнити, забавовнений (Крим), бавовк та бавовнятко, візуалізоване в образі вогняного звірятка, утворене за моделлю творення пестливих назв малят (бавовнятко бешкетує, грається): *Ввечері в Севастополі на мисі Фіолент дуже «нервувала» ППО, а потім почало щось горіти на території військової частини ППО. Знову Бавовнятко бешкетує?* (ІН, 28.08.2022); *Ще одне відео, як Бавовнятко грається на переправі в районі Антонівського мосту* (oZSU, 30.08.2022). В інтернеті поширені зображення бавовнятка, серед яких згенеровані нейромережею та зображення реальних іграшок, на які є попит, а кошти з продажу йдуть на ЗСУ. На сайті «Всеосвіта» бавовнятко подано як новий персонаж сучасної української міфології, звірятко-примара, яке «ночами тихесенько приходять на бази, склади, аеродроми, нафтопереробні заводи та інші легкозаймисті об'єкти росіян і починає там бавитись із вогнем» (В, 28.08.2022). Коментатори фейсбуку підхоплюють цю міфо- і словотворчість на сторінці Оперативного командування «Південь» і розвивають градаційну тріаду персонажів української неоміфології Бавовнятко – Бавовна – Бавовк за розмірами завданої ними шкоди: *А ще кажуть, що розмір Бавовнятка прямо пропорційно залежить від завданої ним шкоди. При великих руйнуваннях Бавовнятко виростає до цілої Бавовни – істоти значущих розмірів і руйнівної сили. Але подекують – пошепки! – що є ще більша форма Бавовнятка / Бавовни – Бавовк. І коли Бавовна трансформується в Бавовка, то палати буде вся московія, і спинити цей вогонь буде неможливо* (ОКП, 28.08.2022). Отже, образ дав життя персонажам нової міфології України, а слово сформувало нове словотвірне гніздо.

Увагу дослідників привертає поняття «ворог», яке розглядають як кореференти етноніма *росіяни*, поняття «військовий російської армії» та поняття «зрадник» (5, с. 19). За функціональним критерієм це – активізована й актуалізована лексика: *російські загарбники, противник, ворог, окупанти, російські терористи, ординці, орда*; експресивні новотвори й okazіоналізми, поширені в розмовній та медійній практиці: *рашисти, орки, русня, рузкі, рузкомірці, скрепоносці, крисіяни, ЧМОБік, чмоня, мобік*. Наприклад, відабrevіатурні okazіоналізми ЧМОБік, чмоня утворено від «частково мобілізований», а чмоня має додаткову семантику «погано обмундирований незграбний мобілізований російської армії»; okazіоналізм (початкова калька) *скрепоносці* утворений за малоактивною моделлю творення складних слів на зразок *зброєносці, прапороносці*. Okазіональність акцентована завдяки використанню скороченої сполуки з російським вкрапленням «духовні скрепи» як ідеологічної настанови *ерефії*, що означає «традиційні цінності» *путінізму*, є частиною войовничої *рашистської* ідеології та слугує ідеологічним підґрунтям російської військової агресії. Тобто *скрепоносці* – це ідейні вороги України.

2.2. Націоналізація й інтернаціоналізація – тенденції мовного розвитку, які яскраво виявляють вплив війни на мову. Тенденція націоналізації мови як звернення до автохтонних символів і засобів виявляється в актуалізації лексики, пов'язаної з традиціями й духовним життям українців; через звернення до національних символів, у творенні нових слів за аналогією до позначень важливих сторінок у житті українського народу. Слово *Холодомор* створено за аналогією до *Голодомору* як геноциду української нації через штучний масовий голод у 1932–1933 роках. Відсутність тепла в квартирах і будинках перед настанням зими у 2022–2023 роках ЗМІ назвали *геноцидом холодом* або *холодомором*, пор.: *Колись під час Голодомору росіяни знищили мільйони українців голодом. Зараз, програючи на полі бою, вони творитимуть Холодомор, щоби мільйони українців знову виїхали з України* (Вікторія Сьюмар, Ф, 12.10.2022); *Від Голодомору до Холодомору: дослідники геноцидів доводять, що Путін, як і Сталін, хоче знищити українців* (РС, 12.12.2022, передрук із «Голосу Америки»); *холодомор – це історія рівня біблійного потопу* (Павло Коробчук, ФБ, 20.11.2022).

Новотвір *Вогнехреца* утворений за аналогією до *Водохреца*, свята 19 січня з різдвяного циклу. Слово з'явилося під час подій Революції гідності й позначило протистояння на вулиці

Грушевського в Києві з 19 по 22 січня 2014 року, з чого почалася гаряча фаза подій. 19–20 січня 2023 року під час жорстоких боїв під Бахмутом слово **Вогнехреща** знову з'явилося в репортажах журналістів: *Стрілецький бій 3-ї ОШБ з ПВК «Вагнер» під Бахмутом. «Філософ» та «Скай» – учасники відомого бою 3-ї ОШБ під Бахмутом. Хлопці 19-го січня на Водохреща заходили на позиції та вимушені були одразу вступати в стрілецький бій з ПВК «Вагнер». Наші воїни охрестили цей день «вогнехреща»* (Юрій Бутусов, репортаж Богдана Пападіна, 14.03.2023, YouTube).

Тенденція інтернаціоналізації української мови як передусім українсько-англійська мовна взаємодія виявляється в появі нових інтернаціоналізмів англійського походження та їхній словотвірній активності. Наприклад, до осені 2022 року маловідоме в Україні багатозначне слово *блекаут* (від англ. *blackout* – «затемнення») мало значення: 1) пінопластова тканина для світлоізоляції; 2) раптова втрата свідомості через низький рівень кисню в крові; 3) системна аварія в енергосистемі, що супроводжується масовим відімкненням споживачів. Але в листопаді, після ракетних обстрілів росії по енергетичній інфраструктурі України, усі ЗМІ написали про *блекаут* у значенні «системна аварія в енергосистемі, що супроводжується масовим відімкненням споживачів»: *23 листопада Росія завдала чергового масованого ракетного удару по Україні. Унаслідок цього стався блекаут в українській енергосистемі. Мільйони українців залишилися без світла, тепла, води та мобільного зв'язку* (РС, 24.11.2022); *Україна пережила перший блекаут в історії* (ЕП, 28.11.2022).

На міжмовній англо-українській омонімії побудована частина мемів, жартів, анекдотів, наприклад, англ. «troops» (війська) і укр. «труп»: «*Куме, а як англійською буде «російське військо? – Раши трупс. – Боже, як гарно звучить!*». Інший приклад – подяка за танки «Леопард» для України, висловлена англійською: *Tank you!* (замість *Thank you!*) і німецькою: *Tanke schön!* (замість *Danke schön!*) з обігруванням схожості написання та вимови. Такі приклади показують взаємопроникнення тенденції інтернаціоналізації і націоналізації через мовну гру.

Новий вияв тенденції інтернаціоналізації, якого раніше не спостерігали і який увиразнився під час війни, – це зміна вектора інтернаціоналізації, а саме: проникнення елементів української мови в англійську. Цьому сприяють соціальні мережі, преса, комерційні вебсайти. Наприклад, відомий онлайн-словник слів та фраз розмовної мови та сленгу Urban Dictionary фіксує слова, які стосуються російсько-української війни, зокрема: *bavovna, bavovniatko, palyanytya, Slava Ukraini, Ukrainian farmer, Ukrainian Smoothie* (в українському перекладі – бандерівське смуз), *Ukrained, Ukrainian Tractor pull*. Два останні слова не мають прямих відповідників в українській мові. Слово *Ukrained* перекладають як *зукраїнити*, воно є запозиченням не лексеми, а поняття: *Коли ти росія і вдираєшся в країну, а у відповідь отримуєш приниження на глобальному рівні* (Urban Dictionary). В українській мові немає точного відповідника також і до сполуки *Ukrainian Tractor pull*, що можна приблизно перекласти як «українське перетягування трактора» або близьке за значенням «перетягування російських танків».

Ще одним прикладом лексеми, яка виникла в англійській мові середовищі, є слово *Ukrainium*. Воно з'явилося на вебсайті «Reddit» – платформи для обміну думками та інформацією онлайн-спільноти. *Ukrainium* створене за аналогією до словотвірної моделі багатьох хімічних елементів періодичної системи, де основа слова позначає місце походження та додано латинський суфікс *-ium*. Слово з'явилося на вебсайті приблизно рік тому. *Ukrainium* визначено як найміцніший матеріал, відомий сучасній науці. Далі автор статті пише, що він уперше був відкритий у 2022 році, зокрема в перші тижні російсько-української війни. Це досить розлога стаття, яка в жартівливій манері описує цей елемент. Зокрема, автор зазначає, що спочатку *україніум* уважали шматком сталі, розфарбованим кимось у жовтий та блакитний кольори, однак під час подальшої перевірки було виявлено, що метал набув такого кольору природним шляхом протягом двох тижнів. На думку автора, це було зумовлено високим моральним духом та

рішучістю, які відчували військовослужбовці Збройних сил України та Територіальної оборони (reddit.com). Це слово засвідчуємо і в Urban Dictionary як омонім із трьома значеннями, два з яких пов'язані з війною.

Поняття, пов'язані з Україною та війною в Україні, проникають в англomовне суспільство й завдяки комерціалізації окремої продукції. У пошуках матеріалу для дослідження ми звернули увагу на два відомі сайти – «Amazon» та «Etsy», де на футболках можна знайти такі гасла англійською мовою: *I am Ukrainian* (Я українець / українка), *Fight like Ukrainians* (Боріться, як українці), *My wife is Ukrainian, nothing scares me* (Моя дружина українка, мене ніщо не лякає), *My heart is with Ukraine* (Мое серце з Україною). На Amazon також продається футболка та толстовка зі словом *Ukrainium*, яке пояснено як найміцніший та найстійкіший матеріал, відомий людству. Є вироби також і з написами українською мовою: «*Слава Україні*», «*Скажи паляниця*», «*Доброго вечора, ми з України*». Українські лексеми стають упізнаваними символами, маркерами, кодами завдяки автохтонним образам, із якими вони поєднуються. Найбільш упізнаваним є Тарас Шевченко. Подушки зі словами Шевченка «*Борітеся – поборете*», футболки і худі, металева пластина зі словами «Заповіту», кейси для мобільних телефонів у жовто-блакитних кольорах із фразою з поеми «Катерина» «*Кохайтесь чорнобриві*» – ось тільки невеликий перелік такої продукції.

2.3. Перспективи лексикографування лексики, пов'язаної з війною, потребують осмислення, зокрема в тлумачному словнику активного типу, над яким працює колектив відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови під керівництвом проф. Є. А. Карпіловської. Активність словника полягає, зокрема, у зорієнтуванні його на опис лексики, активної в широкому спектрі стилів і сфер функціонування української літературної мови першої третини ХХІ ст., тож функціонування слів у сучасних різностильових текстах є аргументом, щоб розглядати їх як претендентів до уведення в такий словник. Тип словника зобов'язує враховувати переорганізацію лексики за активністю, адже саме активна лексика нашого часу передусім має бути відображена в такому словнику. Сучасні тексти є ілюстративним матеріалом до виявлених змін у функціонуванні та семантиці реєстрових слів, таких як неосемантизми *бавовна, мопед, нуль, приліт* (див. Табл. 1).

Таблиця 1

Зіставлення семантики слів за словниками та текстами

Лексикографічне джерело (СУМ)	Тексти 2022–2023 років
БАВОВНА , и, ж. 1. Те саме, що бавовник . 2. Волокно бавовнику, з якого виробляють пряжу і т. ін. // Нитки з цього волокна (СУМ I, с. 77).	бавовна , -а, ж. Вибух на окупованій росією або російській території. <i>Повідомляють про «бавовну» у Новій Каховці</i> (оZSU, 13.08.2022); <i>У т. о. Донецьку палає бавовна</i> (оZSU, 16.10.2022); <i>У Криму спостерігається бавовна</i> (IN, 18.08.2022).
МОПЕД , а, ч. Скорочення: мотоцикл педальний; легкий малопотужний мотоцикл, що має також педальний привод (СУМ IX, с. 694).	мопед , -а, ч. Іранський ударний безпілотник «Шахед», який видає звук, схожий на звук мотора мопеда. <i>Масована атака «мопедами» та провали окупантів</i> (ТСН, 30.09.2022); <i>На Дніпропетровщині збили ворожий «мопед»</i> (Стопкор, 28.12.2022).
НУЛЬ , я, ч. 1. Цифра 0, що означає відсутність величини, а при підставлянні її до іншого числа справа означає збільшення його в десять разів.	нуль , -я, ч. Передова, лінія фронту, фактично – нуль кілометрів від фронту, зона бойових дій, зіткнення з ворогом. <i>Як військові живуть «на нулі»: розповідь буковинця, який служить на Харківщині</i> (СН,

2. Умовна величина, від якої починається відрахування подібних до неї величин (часу, температури, тиску і т. ін.) (СУМ V, с. 454).	6.12.2022); <i>На «нулі» кожна мить може бути останньою</i> (DOU, 9.0.2022); <i>Невдовзі зі своєї області потрапив на нуль</i> (ЧА, 340).
ПРИЛІТ , льоту, ч. Дія за значенням прилетіти (СУМ VII, с. 659).	приліт , -льоту, ч. Влучання бойових ракет або дронів у цивільний або військовий об'єкт. <i>Влада розповіла про наслідки «прильотів»</i> (ТСН, 18.02.2023); <i>Внаслідок російської ракетної атаки вдень 31 грудня 2022 року пошкоджено палац «Україна» у центрі Києва. Також був «приліт» у готель поруч</i> (УНІАН, 31.12.2022); <i>Новомова війни – «приліт», «передок», «бавовна</i> (ШВ, 352).

Аналіз семантики та функціонування слів за лексикографічними джерелами й текстами 2022–2023 років показав, що розвиток значень наведених неосемантизмів відбувався по-різному. Хоча значення «вибух» у лексеми *бавовна* з'явилося внаслідок недосконалого автоматичного перекладу безвідносно до *бавовника*, але безліч мемів обіграли зображення саме квітки бавовни як вибуху. Іранські дрони-камікадзе назвали *мопедами* за характерною звуковою ознакою. Метафоричність цієї назви в текстах засвідчене написанням у лапках. Саме лапки слугують маркером переносного метафоризованого значення лексеми «нуль» на позначення передової в новинах із фронту (у текстах частіше трапляється в місцевому відмінку з прийменником на – «на нулі»). Лапки маркують розмовність лексеми в цьому значенні. Очевидно, що воно розвинулось із засвідченого в СУМі: «умовна величина, від якої починається відрахування подібних до неї величин» (СУМ, V, с. 454), що дає підстави подати неосемантизм у структурі до словникової статті реєстрової одиниці *нуль* як переносне значення. Як розширення семантики слова розглядаємо появу неосемантизму *приліт*. У текстах на його метафоризоване значення також указує написання в лапках. Отже, показ у тлумачному словнику активного типу неосемантизації реєстрових слів відтворює сучасний зріз мови та важливу для українськомовної спільноти суспільну й мовну динаміку внаслідок впливу війни.

Висновки й перспективи. Дослідження мовної діяльності української спільноти під час повномасштабної війни в Україні, розв'язаної Росією, засвідчило активне проживання травм війни українцями, яке триває, поки триває війна. Подальша вербалізація і подолання травм війни потребуватиме врахування різного досвіду проживання війни суспільством, залежно від того, чи це українські воїни, яким особливо потрібні розуміння й підтримка в суспільстві, чи це люди, які пережили жах окупації, чи перебували на територіях поблизу лінії фронту, чи в областях, які приймали біженців, чи самі стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО), чи опинилися біженцями за кордоном. На перспективу важливо знайти ті об'єднувачі підходи, які сприятимуть порозумінню та єдності травмованого покоління українців, сприятимуть випрацюванню стратегії спільного майбутнього в повоєнній Україні для всіх громадян. Одними з таких об'єднувачих засобів, представлених у різностильових текстах 2022–2023 років, виявилися глибинні національні символи й архетипи, колективна мовотворчість, гумор і загалом традиції сміхової культури українців, які допомагають подолати травми війни та є потужною зброєю, зокрема в інформаційній війні.

Війна впливає на систему української мови через активні процеси переорганізації лексики та активізацію окремих тенденцій розвитку мови. Безперечно, нові явища в лексиці й фразеології, зміни семантики та функціонування лексичних одиниць у текстах потребують відтворення їх у лексикографічних джерелах як синхронного зрізу

функціонування сучасної української мови та як засвідчення її стійкості й оновлення в нових суспільно-політичних обставинах побутування.

Умовні скорочення використаних джерел

- A – Amazon, інтернет-сервіс. URL : <https://www.amazon.com/>
BBC – BBC News Україна. URL : <https://www.bbc.com>
DOU – Спільнота програмістів DOU. URL : <https://dou.ua/>
E – Etsy, вебсайт електронної комерції. URL : <https://www.etsy.com/>
R – Reddit. URL : https://www.reddit.com/t/ukraina/comments/tdu7sv/pure_ukrainium_the_toughest_substance_in_the/
IN – InformNapalm, Офіційний канал Міжнародної розвідувальної спільноти. URL : <https://InformNapalm>
MC – Meridian Czernowitz, Міжнародна літературна корпорація. URL : <https://www.meridianscz.com/>
oZSU – Оперативний ЗСУ (Оперативні новини ЗСУ, ситуація на фронті та все про Україну). URL : <https://t.me/operativnoZSU>
PC – Радіо Свобода, інтернет-видання. URL : <https://www.radiosvoboda.org/>
UD – Urban Dictionary. URL : <https://www.urbandictionary.com/>
V – Varosh, онлайн-журнал про Закарпаття. URL : <https://varosh.com.ua/ludy/sofiya-andruhovych-my-zaraz-v-samomu-epicentri-podij-tomu-ye-duzhe-bagato-trudnoshhiv-z-hudozhnimy-tekstamy-pro-vijnu/>
YouTube – популярний відеохостинг. URL : <https://www.youtube.com/>
В – Всеосвіта, національна освітня платформа. URL : <https://vseosvita.ua/news/v-ukrainskii-mifolohii-ziavyvsia-shche-odyn-personazh-73920.html>
ВС – Воєнний стан: антологія / передмова Валерія Залужного. Чернівці : Видавець Померанцев Святослав, 2023. 368 с.
ДІМ – телеканал «ДІМ» . URL : <https://kanalDIM.tv/pro-gimn-chornobayivky-ta-troling-rosiyan-jalsomino-u-proyektii-muz-oborona/>
ЕП – Економічна правда. URL : <https://www.epravda.com.ua/>
ЖС – Жадан Сергій. Хай це буде текст не про війну. *Воєнний стан: антологія / передмова Валерія Залужного*. Чернівці : Видавець Померанцев Святослав, 2023. С. 103–114.
ЗБ – Збруч. URL : <https://zbruc.eu/node/113136>
ЛУ – Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. Київ : Наукова думка, 1975. Т. I.
ОКП – Оперативне командування «Південь», сторінка у Фейсбукці. URL : https://www.facebook.com/OperationalCommandSouth/?locale=uk_UA
П – Повість минулих літ. Літопис. Переказ укр. мовою Віктора Близнеця. Наук. кер. вид. Д. С. Лихачов. 2-е вид. Київ : Веселка, 1982.
СН – Суспільне. Новини. URL : <https://suspilne.media/>
СО – Сливинський Остап. Своїми словами. Meridian Czernowitz. URL : <https://www.meridianscz.com/blog/slyvynsky/>
Стопкор, інформаційний портал. URL : <https://www.stopcor.org/>
СУМ – Словник української мови. В 11 тт. / ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. I. 1970. 799 с.; Т. V. 1974. 840 с.; Т. VII. 1976. 723 с.; Т. XI. 1980. 699 с.
ТСН, Телевізійна служба новин. URL : <https://tsn.ua/>
УНІАН – Українське Незалежне Інформаційне Агентство Новин. URL : <https://www.unian.ua>
УП – Українська правда. URL : <https://www.pravda.com.ua>
Ф – Фокус, щоденний новинний інтернет-ресурс. URL : <https://focus.ua/ru>
ФБ – Фейсбук, соціальна мережа. URL : <https://www.facebook.com/>
ЧА – Чапай Артем. За чіми ми плечима. *Воєнний стан: антологія / передмова Валерія Залужного*. Чернівці : Видавець Померанцев Святослав, 2023. С. 339–343.
ШВ – Шейко Володимир. Невимовна війна. *Воєнний стан: антологія / передмова Валерія Залужного*. Чернівці : Видавець Померанцев Святослав, 2023. С. 351–355.

Список використаної літератури

1. Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2022. № 2(32). С. 9–13.
2. Гутшмидт К. Общие тенденции и специфические формы их представления в современных славянских языках. *Jazykovedný časopis*. 1998. № 49/1–2. S. 15–26.
3. Кислюк Л. П. Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку: (монографія). Київ : Ін-т укр. мови НАН України ; Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. 424 с.
4. Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Клименко Н. Ф., Критська В. І., Пуздирева Т. К., Романюк Ю. В. Вплив суспільних змін на розвиток української мови / Відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ : Ін-т укр. мови НАН України; Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. 444 с.
5. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.

6. Сюта Г. М. Лінгвософія опозицій «свій – чужий» у текстах періоду російсько-української війни. *Українська мова*. 2023. 2 (86). С. 3–34. URL : <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.02.003>.

7. Słowotwórstwo / Nominacja / Red. nauk. I. Ohnheiser. Innsbruck : Univer. Innsbruck; Opole : Uniwer. Polski, 2003. 568 с.

References

1. Hrytsenko, S. (2022). Movni innovatsii rosiysko-ukrainskoi viyny 2022 roku (Language innovations of the Russian-Ukrainian war of 2022). In: *Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka* (Literary studies. Linguistics. Folklore studies), 2, 9–13 (in Ukr.).

2. Gutshmidt, K. (1998). Obshchie tendencii i specificheskie formy ih predstavleniya v sovremennyh slavianskih yazykah (General tendencies and specific forms of their representation in modern Slavic languages). In: *Jazykovedný časopis (The Linguistic Journal)*, 40, 15–26 (in Russ.).

3. Karpilovska, E. A., Kysliuk, L. P., Klymenko, N. F., Krytska, V. I., Puzdyreva, T. K. & Romaniuk, Ju. V. (2017). Vplyv suspilnykh zmin na rozvytok ukrayinskoyi movy (The influence of social changes on the development of the Ukrainian language). Kyiv: Vyd. Dim Dmytra Buraho, 444 (in Ukr.).

4. Kysliuk, L. (2017). Suchasna ukraïnska slovotvirna nominaciya: resursy ta tendenciï rozvytku: monohrafiia (Modern Ukrainian word-formation nomination: resources and development trends). Kyiv: Vyd. Dim Dmytra Buraho, 424 (in Ukr.).

5. Klymenko, N. F., Karpilovska, E. A. & Kysliuk, L. P. (2008). Dynamichni protsesy v suchasnomu ukraïnskomu leksykoni (Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon). Kyiv: Vyd. Dim Dmytra Buraho, 336 (in Ukr.).

6. Siuta, H. M. (2023). Linhvosofofiia opozytzii «svii – chuzhyi» u tekstakh periodu rosiisko-ukrainskoi viiny (The linguosophy of the opposition “Own-Foreign” in the texts of the period of Russian-Ukrainian war). In: *Ukrainska mova (The Ukrainian Language)*, 2(86), 3–34. Available at: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.02.003> (in Ukr.).

THE WAR IN THE LANGUAGE AND IN THE LANGUAGE ACTIVITIES OF THE UKRAINIANS

*Larysa Kysliuk, Doctor of Philological Sciences,
Senior Researcher, Department of Lexicology, Lexicography and
Structural and Mathematical Linguistics,
Institute of Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

e-mail: larysa.kysliuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3766-3305>

*Svitlana Melnyk, Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer of the Department of Slavic and East European Languages and Cultures,
Indiana University (Bloomington, USA)*

e-mail: smelnyk@indiana.edu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8375-1720>

Abstract. Introduction. *This paper explores the profound impact of the Russo-Ukrainian war on communication and the Ukrainian language system. Notable societal events are reflected in language, affecting both communication and the structure of the language itself by introducing new words, meanings, and expressions.*

The purpose. *This study aims to describe ongoing linguistic changes in the context of warfare and to analyze the impact of the Russo-Ukrainian war on the linguistic activities of the Ukrainian community and the Ukrainian language system.*

The methods. *The research framework draws on Karl Gutschmidt's theory of innovative linguistic processes and synchronous dynamics, supplemented by insights from Ukrainian linguists, particularly focusing on the systematic analysis of newly introduced vocabulary in terms of form, meaning, and function. The study analyzes materials from 2022 to early 2023, including texts from electronic Ukrainian media, Telegram news channels, prose, poetry, and social media posts.*

Main results of the study. *The examination of linguistic output from the Ukrainian community reveals several key findings: 1) the challenge of verbalizing the psychological trauma endured by Ukrainians during the war; 2) the use of culture, history, and imagery to reaffirm national identity and cope with trauma; 3) the increased use of humor as a defense mechanism during times of existential*

threat. Additionally, the analysis highlights the complex interplay between language internationalization and nationalization during wartime, with internationalization influenced by Western pop culture and nationalization involving the revival of Ukrainian traditions and humor culture, all contributing to Ukrainian identity.

Originality. The authors point out that an important development in the contemporary linguistic landscape during wartime is the shift towards exporting Ukrainian words and concepts to the English-speaking world, which this study aims to explore.

Conclusions and specific suggestions of the authors. The impact of war on the Ukrainian language system is manifested through active processes of vocabulary reorganization and the activation of certain language developments. As a result of the war, the functional potential of some words in the Ukrainian language undergoes changes, with certain words moving from the periphery of the language system to the center due to centripetal forces. These new linguistic phenomena require careful description, documentation, and analysis, particularly regarding the appropriateness of their representation in lexicographical sources.

Key words: Russo-Ukrainian war, language activity, language system, internationalization, nationalization.

Надійшла до редакції: 23.10.23.

Прийнято до друку: 02.12.23.